

Många eller få?

– Drygt en halv miljon kyrkobesök under ett veckoslut

av Thorleif Pettersson

Under det veckoslut som Sverigeräkningen kartlade gjordes ungefär 550 000 kyrkobesök (se Förkortningar och definitioner«, s 331ff). Om man bortser från att några kyrkobesökare kan ha gjort fler än ett besök, kan man säga att ungefär var sextonde svensk (6,2 procent) har besökt en kyrka eller gudstjänstlokal under det aktuella veckoslutet. Det här kapitlet skall diskutera denna besöksfrekvens utifrån fyra olika teoretiska perspektiv.

Det första perspektivet är internationellt och belyser de skillnader i religiöst och kyrkligt engagemang som finns mellan befolkningarna Sverige och andra länder. Därefter redovisas hur gudstjänstdeltagandet vid övergången till 2000-talet förhåller sig till deltagandet under tidigare delar av 1900-talet. Därpå jämförs antalet gudstjänstbesök med motsvarande antal besök vid olika typer av ickereligiösa, sekulära arrangemang. Slutligen diskuteras hur besöksfrekvensen hänger samman med graden av kyrklig pluralism och vilka möjligheter att delta i gudstjänst som står till buds. Genom dessa jämförelser kommer artikeln att belysa de ca 550 000 kyrkobesök som Sverigeräkningen har redovisat utifrån ett internationellt jämförande perspektiv, ett historiskt jämförande, ett som bygger på jämförelser mellan kyrkliga och sekulära aktiviteter, och ett jämförande som tar hänsyn till vilka förutsättningar som finns för att delta i olika typer av gudstjänst. På så sätt kommer kapitlet att sätta in de 550 000 kyrkobesöken i fyra olika sammanhang.

Svenska folkets religiösa och kyrkliga engagemang i ett internationellt perspektiv

För att sätta in svenska folkets kyrkliga engagemang i ett internationellt perspektiv väljer jag att redovisa några resultat från ett forskningsprojekt som omväxlande kallas »The European Value Study« (EVS) eller »The World Value Survey« (WVS)¹. Projektet växte fram som ett försök att analysera skillnader och likheter mellan de europeiska befolkningarna när det gäller deras grundläggande värdesystem och livsåskådningar. Numer har projektet vuxit långt utanför Europas gränser och omfattar en rad utomeuropeiska länder. Projektet är inriktat på att studera individuella värdesystem beträffande politik, ekonomi, arbete, familj, barn, religion, moral, sociala relationer, etc. Tre stora intervjuomgångar har genomförts i ett 60-tal länder år 1981, 1990 och 1996 med representativa befolkningsurval om 1000–2000 intervjupersoner i varje land. En fjärde omgång genomförs åren 1999–2000.

För att ge en enkel sammanfattning av EVS/WVS-projektet väljer jag att redovisa en kulturatlas som har konstruerats med hjälp av material från den andra och tredje EVS/WVS-omgången (Inglehart & Baker 2000). Kulturatlasen bygger på en explorativ faktoranalys, där 65 länder utgör enheter och ländernas medelvärden på ett begränsat antal intervjufrågor utgör variabelvärden. Det säger sig själv att en sådan analys resulterar i en utomordentligt abstrakt bild. Faktoranalysen visar tillsammans med olika korrelationsanalyser att EVS/WVS-materialet från 1990/1996 kan sammanfattas i två breda bipolära dimensioner, som berör eller tangerar en rad aspekter på människors livsåskådningar och värdesystem. De två dimensionerna är:

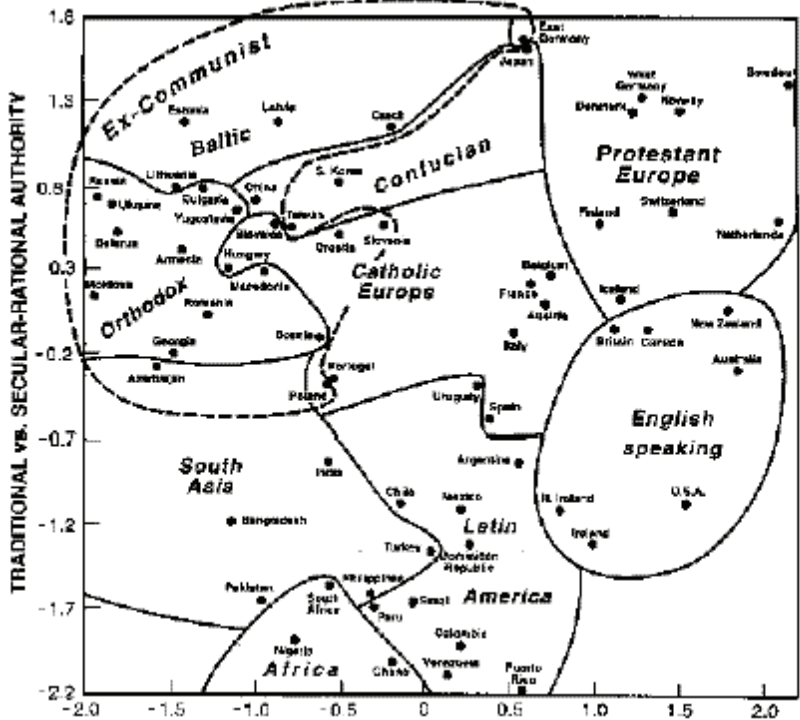
1) *Traditionell visavi sekulär-rationell rationalitet* (kulturell modernisering). Den traditionella rationaliteten utmärks av att gudstro och familj anges som mycket viktiga, av att man önskar få många barn, av att lydnad anses viktigare än självständighet och oberoende, av att man önskar större respekt för auktoriteter och hierarkiska system, av att politik inte betraktas som viktigt, av att man förordar en patriarkal familje- och samhällsordning, samt av nationell stolthet. Den sekulära-rationella rationaliteten utmärks av motsatta värden.

2) *Överlevnadsvärden visavi individuell identitet och integritet* (kulturell postmodernisering). Överlevnadsvärdena utmärks av att eko-

nomisk säkerhet och trygghet anses vara viktigare än individuell identitet och integritet, av att arbete anses viktigt, av att materiella arbetsvillkor anses viktigare än sociala och utvecklingspsykologiska, av stark tilltro till vetenskap och teknologi, av låg social tillit, av passivitet och låg protestbenägenhet, av etnocentrism och diskriminering av minoriteter, av åsikten att demokrati inte nödvändigtvis är det bästa samhällsskicket, samt av uppfattningen att vänner inte är särskilt viktiga. Den rationalitet som benämns »Individuell identitet och integritet« utmärks av motsatta värden.

Kulturatlaser visar hur respektive länder placerar sig längs de båda dimensionerna. För det första kan man notera att respektive länder tenderar att klunga ihop sig inom sina respektive kulturella traditioner och geopolitiska belägenheter. Det gäller även för länder som har uppnått olika grad av ekonomisk utveckling. Irland och usa som ligger jämförelsevis nära varandra i kulturatlaser trots att de skiljer sig betydligt i graden av ekonomisk utveckling är exempel på denna ten-

Figur 1. Resultat från en faktoranalys av wvs-data från 65 länder. Källa: Inglehart & Baker 2000.

dens. Tendensen visar att ländernas kulturella och religiösa arv är en seg struktur som inte lätt förändras av ekonomisk utveckling.

De nordeuropeiska protestantiska länderna klungar ihop sig i den övre högra kvadranten och kännetecknas av en sekulär rationalitet (kulturell modernisering) tillsammans med en postmodern betoning av individuell identitet och integritet. Likheten mellan de nordiska länderna är naturligtvis inte förvånande om man betänker deras sammanflätade historia, deras geografiska närhet, deras närbesläktade språk och kultur, deras likartade politiska system och välfärdsregimer, deras likartade folkkyrkosystem, etc.

Ländernas placering i kulturatlasen sammanhänger för det andra med graden av ekonomisk utveckling. Den vertikala dimensionen som går från en traditionell rationalitet till en sekulär-rationell samvarierar positivt med andelen sysselsatta inom industrinäringarna och negativt med andelen sysselsatta inom jordbruksnäringarna. Den horisontella dimensionen som går från överlevnadsvärden till individuell integritet och autonomi samvarierar positivt med andelen sysselsatta inom tjänstesektorn. Den vertikala dimensionen skulle med andra ord vara relaterad till industrisamhällets logik (standardiserad massproduktion, specialisering, taylorism, lydnad, flit, etc), medan den horisontella skulle vara relaterad till tjänstesamhällets logik (öppna sociala relationer, individuella behov, flexibilitet, samarbete, ansvarstagande, tolerans, etc.).

Utifrån en sådan ekonomisk tolkning av sambandet mellan värdesystem och ekonomisk utveckling säger kulturatlasens upphovsmän att den nordiska kulturen skulle vara mönsterbildande och att den har hunnit längst, både i graden av modernisering (industrisamhällets logik) och graden av postmodernisering (tjänstesamhällets logik). De nordiska länderna är med andra ord inte bara inbördes lika genom att tillhöra den nordeuropeiska protestantiska sfären, utan de har också sagts utgöra en avantgardekultur, som har vuxit fram genom den skandinaviska välfärdsmodellen och de nordiska ländernas långt gångna utveckling mot tjänstesamhällen. I detta sammanhang sägs det vara felaktigt att »view cultural change as 'Americanization'. Industrializing countries in general are *not* becoming like the United States ... If any societies exemplify the cutting edge of cultural change, it would be the Nordic countries«

(Ingelart & Baker 2000:49). På motsvarande sätt diskuterar en skrift från Wissenschaftszentrum Berlin den aktuella kulturatlasen under rubriken »Schwedenisierung der Welt«.

Eftersom en viktig aspekt av den lodräta dimensionen refererar till religion och kyrksamhet (se Förkortningar och definitioner«, s 331ff) visar kulturatlasen att Sverige skulle vara ett av de mest sekulariserade länderna. Men eftersom den vågräta dimensionen speglar sådant som har med personlig integritet och individuell autonomi att göra, skulle svenskarna lägga jämförelsevis störst vikt vid sådana värden som ger den enskilde individen drag av okränkbarhet, absolut värde och kanske till och med »helighet«. Inte kollektivistisk Jantementalitet tillsammans med stark folkkyrklighet, inte inåtvändhet, blyghet och återhållsamhet, utan en stark, nästintill helig betoning av personlig integritet och individuell autonomi tillsammans med starkt förtroende och stor respekt för andra, skulle således vara typiska kännetecken på det svenska och det nordiska kynnet så som det framträder i EVS/WVS-materialet. Här kan det vara värt att notera att de nordiska länderna skiljer sig från de närbelägna forna Sovjetländerna vad gäller de individualistiska värdena, men knappast när det gäller den lodräta dimensionens sekulära-rationella värden.

Kulturatlasen bygger på en komplicerad faktoranalys. Det kan därför ha intresse att visa hur stora skillnaderna mellan länderna är på ett enklare sätt. För att spara utrymme begränsar jag mig till att redovisa resultat för elva länder som ligger »längs diagonalen« i kulturatlasen tillsammans med fem närbelägna länder från det forna Sovjetväldet, nämligen Estland, Lettland, Litauen, Ryssland och Vitryssland. När det gäller flera av de aktuella länderna är det viktigt att ha i åtanke att uppgifterna kan vara behäftade med jämförelsevis stora osäkerhetsmarginaler, bl a på grund av svårigheter att formulera intervjufrågor som ger jämförbara svar från så olikartade kulturella kontexter. Man bör därför bortse från mindre olikheter mellan länderna. -

Resultaten visar att svenskarna utmärks av markant lägre uppslutning kring en traditionell kyrkoorienterad religiositet (tabell 1). Enbart 15 procent av svenskarna anser att Gud är viktig i deras liv jämfört med 70 till 90 procent i de länder som ligger högst. Skillnaderna

Land	Gud viktig	Religion viktig	Viktigt att lära barn religion	Gtj per vecka	Skala alla fyra indikatorer	Tänker ofta på livets mening
Filippinerna	94,4 %	78,5 %	62,7 %	70,6 %	3,05	43,0 %
Peru	85,4 %	55,0 %	51,6 %	42,9 %	2,31	39,6 %
Venezuela	90,4 %	61,2 %	43,0 %	30,9 %	2,25	51,3 %
Mexico	68,8 %	46,0 %	43,6 %	46,4 %	2,04	38,0 %
Argentina	75,0 %	37,0 %	36,0 %	25,4 %	1,72	51,0 %
USA	73,0 %	58,4 %	55,1 %	44,0 %	2,29	45,6 %
Spanien	50,1 %	25,4 %	21,7 %	25,4 %	1,21	23,9 %
Västtyskland	36,3 %	15,4 %	16,7 %	13,5 %	0,81	41,3 %
Schweiz	39,7 %	16,2 %	21,4 %	15,7 %	0,91	44,6 %
Norge	22,9 %	12,1 %	11,7 %	5,0 %	0,51	31,9 %
Sverige	15,8 %	9,6 %	4,8 %	4,1 %	0,31	28,0 %
Forna Sovjetländer:						
Estland	20,6 %	8,1 %	5,0 %	3,6 %	0,40	39,4 %
Lettland	36,5 %	12,8 %	13,9 %	4,8 %	0,66	42,7 %
Litauen	44,7 %	13,5 %	22,7 %	15,5 %	0,94	41,4 %
Ryssland	32,0 %	14,4 %	9,4 %	2,1 %	0,56	45,0 %
Vitryssland	35,9 %	21,8 %	15,0 %	5,9 %	0,75	46,6 %

Tabell 1. Religiöst engagemang i 12 länder. Resultat från 1996 års World Value Study.

är lika stora vid de övriga indikatorerna. Vid den additiva summaskala som ger ett poäng för vart och ett av de fyra kriterier som uppfylls, visar Sverige 10 gånger lägre medelvärde än det land som har det högsta värdet. Svenskarnas låga värden för kyrkoorienterad religiositet innebär inte att de skulle vara mer upptagna än andra av frågor om livets mening. Tvärtom, också vid denna aspekt visar svenskarna de lägsta värdena. Man kan vidare notera att de forna Sovjetländerna, med några få undantag, visar ungefär lika låga värden som de nordiska länderna när det gäller kyrkoorienterad religiositet. En skillnad tycks dock vara att svarspersonerna från de förstnämnda länderna är mer upptagna av de existentiella frågorna om livets mening, något som kan sammanhånga med de bekymmersamma livsvillkor de lever under (jfr nedan).

När det gäller sådant som har med personlig integritet och individuell autonomi att göra, visar drygt 70 procent av svenskarna en jämförelsevis stark protestbenägenhet (har protesterat eller kan tän-

Tabell 2. Individualism och personlig integritet i 12 länder. Resultat från 1996 års World Value Study.

Land	Protest-benägenhet	Personliga mål viktiga	Litar på andra	Tolerans & respekt viktigt	Skala alla fyra indikatorer	Subjektiv livstillfredsställelse
Filippinerna	15,6 %	19,3 %	5,5 %	47,6 %	0,88	24,8 %
Peru	21,6 %	18,8 %	5,0 %	63,0 %	1,07	17,1 %
Venezuela	17,1 %	35,7 %	13,7 %	57,3 %	1,23	37,5 %
Mexico	41,3 %	28,0 %	28,1 %	57,3 %	1,52	36,3 %
Argentina	19,3 %	28,1 %	17,6 %	73,1 %	1,37	29,7 %
USA	50,8 %	31,6 %	35,9 %	74,9 %	1,92	50,2 %
Spanien	28,2 %	21,5 %	29,7 %	75,6 %	1,53	18,8 %
Västtyskland	63,8 %	20,2 %	41,8 %	90,9 %	2,14	35,7 %
Schweiz	37,7 %	29,9 %	37,0 %	78,4 %	1,80	61,8 %
Norge	67,1 %	54,0 %	65,3 %	65,9 %	2,51	54,7 %
Sverige	71,7 %	55,3 %	59,5 %	90,4 %	2,74	55,0 %
Forna Sovjetländer:						
Estland	33,1 %	47,6 %	21,5 %	59,6 %	1,61	9,4 %
Lettland	38,8 %	38,0 %	24,7 %	72,5 %	1,73	8,3 %
Litauen	35,7 %	26,5 %	21,9 %	54,5 %	1,37	12,2 %
Ryssland	22,3 %	34,5 %	23,9 %	69,5 %	1,49	5,5 %
Vitryssland	20,4 %	38,7 %	24,1 %	59,7 %	1,40	3,2 %

kas protestera vid minst tre av fem protesttyper) mot enbart 15–20 procent bland de länder som ligger lägst. Mer än varannan svensk säger sig bli besviken om han eller hon inte når upp till sina personliga mål. Bland de länder som ligger lägst är motsvarande andel ungefär en femtedel. Svenskarna säger också betydligt oftare än andra att de litar på sina medmänniskor och att det är viktigt att visa tolerans och respekt för dem. Betoning av personlig integritet och autonomi utesluter med andra ord inte social omsorg och tillit. Utifrån liknande resultat har man i andra undersökningar sagt att svenskarna skulle utmärkas av en »horisontell individualism«, inte en egoistisk. Svenskarna visar också högre värden för sådant som har med subjektiv livstillfredsställelse att göra. Drygt hälften av dem säger sig vara lyckliga, tillfreds med sina liv och vid god hälsa. De länder som ligger lägst visar enbart hälften så stora andelar. Här bör man notera de mycket låga nivåerna för de forna Sovjetrepublikerna. När det däremot gäller värdena för individualism och personlig integritet

placerar sig dessa länder snarast i mitten av tabellen. I jämförelse med de nordiska länderna visar de dock betydligt lägre värden.

Man kan alltså inte säga att de skillnader mellan länder och regioner som sammanfattas av kulturatlasen skulle bygga på små och triviala skillnader mellan de olika länderna. I Sverige är »Guds lilla barnaskara« betydligt mindre än i de flesta andra länder. Drygt 550 000 kyrkobesök under ett veckoslut inom en befolkning på ungefär 9 miljoner skulle med andra ord i ett internationellt perspektiv vara ett lågt antal.

För att sätta in Sverigeräkningens ca 550 000 kyrkobesök i ytterligare ett internationellt perspektiv kan det ha sitt intresse att kortfattat nämna två kyrksamhetsräkningar som företer vissa likheter med Sverigeräkningen. I Polen genomför således katolska kyrkan med vissa intervall en kartläggning av antalet gudstjänstbesök under ett bestämt veckoslut (Doktor 2000). Resultat från år 1988 visar att gudstjänstbesöken under ett veckoslut i den polska romersk-katolska kyrkan uppgår till 40 à 50 procent av landets befolkning. Gudstjänstdeltagandet i Polen visade sig med andra ord vara sju till åtta gånger större än i Sverige, där motsvarande andel enligt Sverigeräkningen enbart skulle vara ca 6 procent.

På motsvarande sätt har man i England år 1989 genomfört en sk Church Census (Brierly 1991). Denna kyrksamhetsräkning visar påtagliga likheter med Sverigeräkningen. Frågeformulär sändes till 38607 kyrkor (församlingar). Svarefrekvensen blev ca 70 procent. Uppgifterna som infordrades avsåg en söndag i oktober månad. Frågefomuläret innehöll frågor både om antalet kyrkobesökare och deras socio-ekonomiska bakgrund. Uppgifterna visade att 10 procent av den vuxna befolkningen och 14 procent av barnen deltog i gudstjänst den aktuella söndagen. Dessa andelar hade minskat något under den senaste tioårsperioden.

Resultaten från de polska och engelska kyrkräkningarna visar således högre andelar gudstjänstbesök än Sverigeräkningen. Resultaten är helt i linje med de skillnader som redovisades i samband med kulturatlasen. Utifrån internationella jämförelser kan man således sammanfattningsvis säga att ca 550 000 kyrkobesök under ett ordinarie veckoslut inom en befolkning av knappt 9 miljoner snarare är ett lågt än ett högt antal.

Efterkrigstidens minskning av gudstjänstbesök planar ut?

Det finns många belägg för att svenska folkets kyrkliga engagemang har minskat under 1900-talet. Göran Gustafsson har visat att gudstjänstbesöken i Svenska kyrkan vid 1900-talets slut i stort sett har halverats sedan Dagens Nyheter genomförde sin välkända kyrkräkning år 1927. Här kan det vara värt att påminna om att dn:s kyrkräkning föranleddes av en rad larmrapporter om att kyrkbänkarna var oroande tomma. Även om 1927 års besöksfrekvens var betydligt högre än dagens, var den i dåtidens perspektiv oroande låg. Bekymmer för minskande kyrkobesök är med andra ord inte ett nytt fenomen!

En av de veterligen längsta tidsserierna på individnivå för svenska folkets gudstjänstbesök kan sammanställas med hjälp av de valundersökningar som Statistiska Centralbyrån genomför i samband med riksdagsval och folkomröstningar. Valundersökningarna finns tillgängliga via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (ssd), Göteborgs universitet. En sammanställning av resultaten återfinns i tabell 3.

Valundersökningarna visar att de regelbundna gudstjänstbesökarna i stort sett har halverats under 1900-talets andra hälft. På motsvarande sätt har de som aldrig deltar i gudstjänst i stort sett fördubblats. Tabell 3 visar också att regelbundna gudstjänstbesök i något

År	1956	1964	1968	1985	1988	1991	1994	1998
n =	1 100	2 800	2 800	2 700	2 600	2 600	2 500	2 100
Gudstjänstbesök								
varje månad	17,1 %	16,3 %	14,4 %	10,3 %	9,4 %	9,2 %	8,1 %	8,5 %
några gånger per år	19,4 %	30,4 %	29,2 %	23,6 %	24,0 %	23,8 %	23,0 %	25,1 %
mer sällan	43,2 %	39,5 %	41,5 %	36,3 %	37,6 %	35,4 %	36,7 %	27,6 %
aldrig	20,3 %	13,8 %	14,9 %	29,7 %	29,0 %	31,5 %	32,2 %	38,8 %
Gudstjänstbesök per månad inom								
Svenska kyrkan	62,4 %	63,1 %	61,2 %			57,2 %	54,3 %	(55,6 %)
någon frikyrka	37,6 %	36,9 %	38,8 %			42,8 %	45,7 %	44,4 %

Tabell 3. Svenska folkets gudstjänstbesök enligt de svenska valundersökningarna. Resultat från intervjuundersökningar med representativa befolkningsurval i åldern 18 år och äldre.

Kommentar:

1) Skattat från 1997–1998 års ramp-undersökning.

ökad utsträckning har blivit en angelägenhet för dem som har sitt gudstjänstliv förlagt till frikyrkosektorn. Vid 1950-talets mitt förlade knappt två tredjedelar (62 procent) av de regelbundna gudstjänstbesökarna sina gudstjänstbesök till Svenska kyrkan. Fyrtio år senare har andelen minskat till ca hälften (54 procent enligt 1994 års valundersökning; motsvarande andel skattad enligt 1997–1998 års rampundersökning ca 56 procent). Även om minskningen är statistiskt säkerställd, är det kanske mer intressant att konstatera att den ändå är jämförelsevis begränsad. Trots allt tal om en alltmer pluralistisk kyrklig situation, har Svenska kyrkan inte förlorat särskilt stor andel av de regelbundna gudstjänstbesökarna, i varje fall inte enligt de aktuella uppgifterna.

Det finns en rad andra uppgifter som visar samma bild som valundersökningarna. Kyrkostatistik för Svenska kyrkan visar att den andel som är medlemmar i kyrkan har minskat och att antalet gudstjänstbesök har blivit betydligt färre. På motsvarande sätt har många av frikyrkorna drabbats av betydande medlemsförluster (jfr senare i artikeln). Sammanfattningsvis visar således en rad tillbakablickande kyrkostatistiska uppgifter att dagens kyrkobesök är färre än gårdagens, och att Sverigeräkningens uppgifter om ca 550 000 kyrkobesök med andra ord kännetecknar en krympande marknad. Detta konstaterande skymmer dock ett annat förhållande som kan vara värt att uppmärksamma. Förhållandet gäller utvecklingen av kyrkligt och religiöst engagemang under de senaste två decennierna och kan belysas med uppgifter från de svenska EVS/WVS-undersökningarna från 1981, 1990, 1996 och 1999/2000.

Enligt tabell 4 utgjorde år 1981 de månatliga gudstjänstbesökarna 14,5 procent av den vuxna befolkningen. Andelen minskade med en knapp tredjedel till dryga 10 procent år 1990. Därefter har andelen i stort sett varit stabil. Man kan också notera att de som aldrig deltar i gudstjänst har blivit något färre och inte fler under 1990-talet. När det gäller de övriga uttrycken för kristen tro är det ännu svårare att finna någon entydig tillbakagång under 1990-talet. Andelen som säger att Gud är mycket viktig i det egna livet är i stort sett oförändrad, och andelen som säger att de tror på ett liv efter döden respektive på himlen har ökat något, samtidigt som de som säger sig tro på en personlig Gud har minskat något. Om man väger samman de fyra

Tabell 4. Kyrkligt och religiöst engagemang 1981, 1990, 1996 och 1999/2000 enligt de svenska evs/wvs-undersökningarna. Resultat från besöksintervjuer med riksrepresentativa urval i åldern 18–75 år (n ≈ 1000 respektive år).

Undersökningsår	1981	1990	1996	1999
Gudstjänstbesök:				
Varje vecka	5,7 %	4,2 %	4,1 %	3,7 %
Varje månad	8,8 %	6,1 %	6,6 %	5,6 %
Någon gång per år	31,1 %	23,4 %	26,2 %	35,0 %
Aldrig/nästan aldrig	54,4 %	66,3 %	63,1 %	58,7 %
Tror liv efter döden, himlen	16,6 %	18,5 %	20,6 %	20,3 %
Tror på personlig Gud	19,9 %	15,6 %	17,5 %	15,8 %
Gud viktig i egna livet (1–10)				
Inte alls (1)	30,8 %	35,7 %	26,6 %	28,9 %
Oviktig (2–3)	22,3 %	20,8 %	28,5 %	22,4 %
Ganska oviktig (4–5)	17,7 %	18,2 %	18,9 %	19,9 %
Ganska viktig (6–7)	11,4 %	11,5 %	10,1 %	11,7 %
Viktig (8–9)	8,7 %	5,9 %	8,1 %	8,2 %
Mycket viktig (10)	9,2 %	8,1 %	7,7 %	9,0 %
Medelvärde hela skalan:	4,08	3,75	3,94	4,10
Kriterier religiöst engagemang:				
Gudstjänst/månad, tror liv efter död och himlen, personlig Gud, Gudsstro viktig (7–10):				
Uppfyller alla 4 kriterier:	5,1 %	5,1 %	5,2 %	4,6 %
Medelvärde antal kriterier	0,71	0,63	0,69	0,68

kriterierna på ett religiöst engagemang visar medelvärdena på den fyrgradiga skalan (se raden längst ned i tabell 5) att den statistiskt säkerställda tillbakagång som ägde rum under 1980-talet (0,71–0,63 = 0,08, $p < 0,05$) så gott som fullständigt har återhämtats under 1990-talet. Även om återhämtningen inte är likformig vid var och en av de fyra indikatorerna, är den allmänna tendensen tydlig. Utvecklingen under de två senaste decennierna kan därför tyda på att efterkrigstidens tillbakagång håller på att plana ut. Fortsatta studier får visa om en sådan tolkning har fog för sig. Det som skulle kunna vara en utplaning kan naturligtvis också visa sig vara ett tillfälligt hack i en längre nedåtgående kurva. Även om det med mitt sätt att se inte är särskilt sannolikt skulle utplaningen också kunna vara början till en ökning. En sådan utveckling skulle emellertid kunna relateras till

framväxten av ett tjänstesamhälle där sociala relationer och personliga möten får ökad betydelse (jfr tidigare i artikeln om detta).

Alldeles bortsett från hur det förhåller sig med detta kan man emellertid sammanfattningsvis säga att en besöksfrekvens om ca 550 000 kyrkobesök är förhållandevis representativ för de två senaste decennierna. Om man däremot utgår från ett längre tidsperspektiv bör den halva miljonen besök däremot karaktäriseras som jämförelsevis begränsad till sin omfattning.

Jämförelse: Religiösa och sekulära engagemang och aktiviteter

För att diskutera omfattningen av Sverigeräkningens 550 000 kyrkobesök kan man för det tredje jämföra svenska folkets religiösa och kyrkliga engagemang med hur engagerade de är inom andra, icke-religiösa livsområden. Detta avsnitt kommer att presentera tre sådana jämförelser. Den första visar hur viktig man anser religion vara i jämförelse med andra delar av livet, vilket relativt intresse man har för religiösa frågor och hur stor del av sin fritid man anslår till kyrkliga ändamål. Den andra jämför hur svenska folket engagerar sig i religiösa rörelser i jämförelse med deras engagemang i olika sekulära och ickekyrkliga rörelser. Den tredje jämför antalet besök vid olika slags evenemang, både kyrkliga och ickekyrkliga.

När det gäller hur svenska folket ser på religion och kyrksamhet i jämförelse med andra livsområden väljer jag att redovisa resultat från tre undersökningar som genomfördes år 1990 (tabell 5). Även om undersökningarna gäller förhållanden för 10 år sedan, bör emellertid de relationer som visas mellan kyrkligt och religiöst intresse och engagemang å ena sidan och intresse och engagemang i icke-kyrkliga, sekulära förhållanden å den andra gälla också i dag (jfr diskussionen ovan om hur det religiösa engagemanget utvecklades under 1990-talet).

Resultaten från den svenska EVS-undersökningen från 1990 (se Pettersson 1992) visar att religion tillmäts mindre vikt i det egna livet än familj, vänner, arbete, fritid, kultur, idrott och politik. Även om religion anges som mindre viktig än vart och ett av dessa områden, framgår emellertid också att ungefär var tionde vuxen svensk (11 procent) anser att religion är en mycket viktig del i sitt liv, och att ytterligare knappt var femte (17 procent) anser att religion är en ganska viktig del. Drygt var fjärde vuxen svensk (28 procent) skulle med

A) Hur viktiga respektive sfärer är i egna livet evs 1990 (n ≈ 1 000, 18–75 år)	Inte alls	Inte särskilt	Ganska viktigt	Mycket viktigt	Medelvärde skala 1–4
Familj	1 %	2 %	10 %	87 %	3,83
Vänner	1 %	2 %	28 %	69 %	3,66
Arbete	1 %	3 %	29 %	68 %	3,66
Fritid	1 %	4 %	40 %	55 %	3,49
Kultur	6 %	20 %	46 %	28 %	2,96
Idrott	16 %	29 %	38 %	17 %	2,56
Politik	15 %	40 %	35 %	11 %	2,34
Religion	34 %	39 %	17 %	10 %	1,69

B) Hur intresserad man är av olika företeelser: Orvesto 1 1990 (1= mycket litet intresserad, 7= mycket intresserad; n ≈ 4 800; 15–70år)	Medelvärde skala 1–7
Fritid (högsta av fler möjliga)	6,42
Vänner (bli bortbjuden, bjuda hem, träffa nya)	5,61
Hem/familj (villa/ eget hem, heminredning, etc)	5,47
Politik (miljövård, sociala frågor, skattefrågor, etc)	5,31
Idrott (se på sport, motionera)	5,20
Kultur (läsa litteratur, se konst, lyssna musik)	4,33
Religion (religiösa frågor)	3,51

Tabell 5 A, B och C. Vad som är viktigt och intressant i det egna livet, respektive hur stor tid man anslår till olika ändamål. Resultat från den svenska EVS-undersökningen 1990, 1990 års Orvesto-undersökning av hur intresserad man är av olika företeelser, respektive SCB:s tidsanvändarundersökning från 1990.

C) Genomsnittligt antal timmar och minuter som anslås till olika aktiviteter/vecka (SCB 1990; n ≈ 3 600; 20–60 år)	Timmar	Minuter
Förvärvsarbete, hemarbete, personliga behov	130	46
Studier totalt	2	20
Idrotts-, friluftsliv total	2	37
Underhållning, kultur, totalt	0	25
Social samvaro, totalt	7	50
Radio, tv, totalt	12	12
Läsning, tidning, böcker	4	9
Hobbies, fritid, totalt	34	8
Övrigt	0	46
Föreningsverksamhet (sekulär)	0	37
Religiös föreningsverksamhet, inkl. gudstjänst	0	11
Summa:	168	00

andra ord anse att religion är en viktig del av det egna livet. Ser man saken så, kan man knappast hävda att religion skulle vara en negligierbar del av svenska folkets liv.

När svenskarna skall bedöma vad som är viktigt för dem kommer inte oväntat den egna familjen, vänner och arbetet högst. Kultur (i frågeformuläret exemplifierat med konst, litteratur och musik), idrott och politik visar i stort jämförbara nivåer, även om kultur kanske något oväntat kommer högst av de tre. Ungefär var fjärde anser att kultur är mycket viktig, medan ytterligare nästan varannan anser att kultur är ganska viktig. Tre svenskar av fyra skulle med andra ord anse att kultur är en viktig del av deras liv. Att nästan varannan svensk (11 % + 35 % = 46 %) skulle anse att politik är en viktig del i det egna livet är kanske ännu mer förvånande. En förklaring till detta oväntade (?) resultat skulle kunna vara att intervjupersonerna inte har gjort någon åtskillnad mellan om politik är en viktig del *i* det egna livet, respektive *för* det egna livet. Samma oklarhet finns naturligtvis vid de övriga livsområdena. Sammanfattningsvis kan man dock säga att 1990 års EVS-undersökning visar att religion var det minst viktiga området när svarspersonerna skulle bedöma hur viktiga 8 olika delar av det egna livet var och att familjen, vännerna och arbetet var viktigast.

En annan aspekt av hur svenska folket ser på religion i jämförelse med andra livsområden gäller vilket intresse man har för olika saker. För att få uppgifter om sådana saker kan man se till den så kallade orvesto-undersökningen från 1990, en intervjuundersökning med kommersiell bakgrund. Undersökningen syftade till att kartlägga intressen och preferenser hos olika grupper av tidningsläsare, tv-tittare, etc. orvesto-undersökningen är tillgänglig via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst, Göteborgs universitet. Undersökningen år 1990 ställde frågor om hur intresserad man var av olika företeelser, som inte alltid beskrevs på ett lika detaljerat och jämförbart sätt. Trots sådana svårigheter att jämföra intresse för olika områden, kan man säga att orvesto-undersökningen visar samma tendens som EVS-undersökningen. Intresse för religiösa frågor ligger på betydligt lägre nivå än intresse för kultur, idrott, politik, etc. Oavsett om man efterfrågar intresse för olika delområden på ett allmänt och ospecificerat sätt (EVS-undersökningen), eller frågor efter specifika

konkretiseringar inom samma områden (orvesto-undersökningen), syns rangordningen mellan religion och andra delar av mänskligt liv bli likartad. I bägge fallen kommer religion lägst.

Man kan slutligen jämföra hur svenska folket förhåller sig till religion i jämförelse med andra livsområden genom att studera hur stor tid man anslår till olika sysselsättningar. För att få uppgifter om sådana saker kan man se till den tidsbudgetundersökning som Statistiska Centralbyrån genomförde hösten 1990 och våren 1991 (Rydenstrand 1992). Vid undersökningen fick ett allmänt befolkningsurval om ca 3 600 svarspersoner föra tidsdagbok, där de för varje dag skulle ange hur stor tid de anslög till olika aktiviteter. Tabell 5 visar att svensken i genomsnitt anslög 11 minuter per vecka till sådant som har med religion att göra (aktivitet i religiösa organisationer, inklusive gudstjänstbesök) (SCB 1992: Tabell 30). Här är det viktigt att notera att en majoritet av svarspersonerna sannolikt inte redovisade någon tidsåtgång alls för religiösa ändamål, medan en minoritet redovisade betydligt större tidsåtgång än 11 minuter. Att en genomsnittlig svensk i åldern 20–60 år skulle anslå 11 minuter i veckan till någon religiös aktivitet är med andra ord en abstrakt uppgift med stor osäkerhetsmarginal. Det är också viktigt att betona att flera av de övriga kategorier som redovisas i tabell 5 också kan inkludera aktiviteter som har med religion att göra. Kategorin »radio och tv« kan exempelvis avse olika typer av religionsprogram, medan kategorin »läsning« kan gälla religiös litteratur. Genom att svarspersonerna inte skulle ange tidsåtgång i på förhand definierade aktivitetsområden, är resultaten beroende av den kategorisering som SCB i efterhand gjorde av svarspersonernas fria beskrivningar av hur de använde sin tid under den aktuella veckan. En sådan kategorisering är av lättförklarliga skäl förenad med en rad svårigheter.

Bortsett från sådana aspekter visar uppgifterna i tabell 5 att den tid som anslås till religiösa (förenings-) verksamheter enbart utgör en tredjedel av den tid som anslås till motsvarande sekulära föreningsaktiviteter (11 minuter jämfört med 37). Man kan också notera att kategorin »Underhållning, kultur, totalt« inte har givits mer än ungefär dubbelt så mycket tid som de religiösa aktiviteterna. Kategorin beskrivs på följande sätt: »Åskådare vid idrottsevenemang, biobesök, teater, konsert, utställningar, biblioteksbesök, annan un-

derhållning». Det kan tyckas förvånande att svenska folket enbart skulle anslå dubbelt så mycket tid till sådana saker som till religiösa ändamål. Även om religion tilldelas minst tid av de företeelser som redovisas i tabell 5, är med andra ord avståndet till jämförbara aktiviteter inte alltför dramatiskt. En teater-, musik- eller bioföreställning, eller ett besök vid ett idrottsevenemang kräver som regel längre tid än ett gudstjänstbesök, som sällan varar mycket mer än en dryg timme. Det är ytterligare en fingervisning om att avståndet till de olika skulära aktiviteterna inte är alltför dramatiskt.

När det gäller hur svenska folket förhåller sig till religion i jämförelse med andra livsområden kan man även se till deras medlemskap och aktiviteter i olika typer av rörelser och föreningar, religiösa och icke-religiösa. Uppgifter om sådana saker kan hämtas från den sk Medborgarundersökningen som hittills har genomförts i två omgångar åren 1987 och 1997 (Petersson et al. 1989, 1998). Den del av Medborgarundersökningen som avser medlemskap i rörelser och föreningar ingick även i Statistiska Centralbyråns undersökning av föreningslivet i Sverige år 1992 (Häll, 1994). Genom att jämföra dessa undersökningar kan man studera hur svenska folkets engagemang i olika typer av rörelser och föreningar har förändrats över tid.

Tabell 6 redovisar några resultat från 1997 års medborgarundersökning. Tabellen grupperar rörelserna i fyra kategorier, nämligen arbetets rörelser, idérörelser, interaktionsrörelser och identitetsrörelser. Indelningen i de fyra kategorierna har hämtas från en studie av »Folkrörelserna i välfärdssamhället« (Engberg 1986). Arbetets rörelser relaterar till arbetslivets organisation. De tre övriga rörelsetyperna relaterar till fritidens organisation, där det utmärkande för idérörelser är att medlemmarna söker sig till dem utifrån sina politiska, sociala eller religiösa övertygelser. Det utmärkande för identitetsrörelserna är å andra sidan att medlemmarna söker sig dit på grund av att de tillhör en viss social gruppering, exempelvis pga att man är konsument, villaägare, småbarnsförälder, pensionär, kvinna, etc. Interaktionsrörelserna är slutligen en blandform dit man söker sig både på grund av faktisk och värdemässig tillhörighet, och där verksamheten i stor utsträckning är inriktad på gemenskap (Engberg 1986:24f). Indelningen i de fyra kategorierna kan självfallet kompliceras. Andra kategoriseringar av sociala rörelser och före-

Tabell 6 a, b. Andel medlemskap och aktiva medlemskap inom fyra kategorier av rörelser och föreningar. Statistiska uppgifter från 1997 års Medborgarundersökning med ett riksrepresentativt befolkningsurval i åldrarna 16–80 år (n ≈ 1400).

Typ av medlemskap och samfund	Totalt antal (%)	Antal per individ
Medlemskap	292,9	2,92
Aktiva medlemskap	82,8	0,83
Medlemskap i religiösa samfund	7,2	0,07
Aktiva medlemskap i religiösa samfund	4,6	0,05
Medlemskap i övriga organisationstyper (3 st)	11,9	0,12
Aktiva medlemskap i övriga organisationstyper (3 st)	6,3	0,06

ingar kan göras utifrån andra indelningsgrunder. Den svenska versionen av icnpo (International Classification of Nonprofit Organizations) räknar med tolv kategorier, där religiösa organisationer utgör en egen typ (Wijkström 1997).

De uppgifter som presenteras i tabell 6 inkluderar av materialskäl inte de politiska partierna. Det kan därför vara skäl att nämna att dessa år 1992 samlade ca 11,2 procent medlemmar bland befolkningen i åldern 16–82 år, och att de aktiva medlemmarna utgjordes av 2,8 procent (Häll 1994:9). Under fortsättningen av 1990-talet har emellertid de politiska partierna gjort betydande medlemsförluster. Det sammanlagda medlemsantalet minskade således från 631 000 medlemmar år 1991 till 409 000 medlemmar år 1999, dvs med ungefär 30 000 medlemmar om året.

Arbetets rörelser	Medlemmar	Aktiva
Facklig organisation	55,0 %	8,8 %
Aktieägarförening	4,6 %	1,2 %
Annan yrkesorganisat	4,3 %	1,4 %
Företagarförening	3,2 %	0,5 %
Lantbrukarorganisat	2,6 %	0,7 %
Summa	69,7 %	12,6 %
Idérörelser		
Humanitära hjälporg.	10,8 %	2,3 %
Miljöorganisation	6,6 %	0,5 %
Frikyrka	3,2 %	2,3 %
Grupp Sv kyrkan	2,8 %	1,8 %
Grupp int. frågor	2,5 %	0,8 %
Nyktershetsorg	2,1 %	0,6 %
Annat rel. samfund	1,2 %	0,5 %
Fredsorganisation	0,9 %	0,1 %
Summa	30,1 %	8,9 %
Interaktionsrörelser		
Idrottsförening	32,4 %	18,4 %
Kulturförening	12,9 %	7,2 %
Hobbyförening	11,8 %	7,1 %
Friluftsförening	11,2 %	3,3 %
Motororganisation	8,2 %	2,6 %
Frivillig försvarsorg.	5,0 %	2,3 %
Summa	81,5 %	40,9 %
Identitetsrörelser		
Konsumentkoop.	41,9 %	0,8 %
Förening boende	33,2 %	7,3 %
Annat koop.	9,8 %	3,3 %
Föräldraförening	9,6 %	3,2 %
Pensionärsorg.	9,0 %	2,5 %
Handikappförening	5,3 %	1,4 %
Kvinnorganisation	2,0 %	1,0 %
Invandrarorganisation	0,8 %	0,3 %
Summa	111,6 %	19,8 %

Demokratirådets rapport 2000 kommenterar utvecklingen på följande sätt: »Om utvecklingen fortsätter i denna takt när partiernas medlemstal nollstreckets år 2012–2013« (Petersson et al. 2000: 111). Denna dystra framskrivning påminner om de prognoser som Berndt Gustafsson gjorde för kyrksamhetens del vid 1970-talets början. Vid dessa sades att regelbunden kyrkogång skulle upphöra år 1988, att regelbunden bibelläsning skulle upphöra år 1995, att tron på ett helvete skulle upphöra år 2000, osv, allt under förutsättning att utvecklingen under de närmast föregående decennierna skulle fortsätta (Gustafsson 1972:12f). Vare sig sådana prognoser gäller politiska partier eller helvetestro skall de emellertid inte förstås som allvarligt menade förutsägelser om framtiden, utan mer som uttryck för hur dramatisk man har ansett en given förändring vara. För de politiska partiernas del sägs således att »det mest realistiska scenariet är att raset bromsas upp och att medlemstalet planar ut på en lägre nivå än dagens« (Petersson et al. 2000:111), och Berndt Gustafssons framskrivningar var i första hand avsedda som en alarmsignal om vad han uppfattade som en oroande utveckling. Bortsett från hur det må förhålla sig med detta, kan man emellertid säga att de politiska partierna under 1990-talet har drabbats av sådana medlemsförluster som under 1970-talet fick kyrkor och samfund att oroa sig över sin framtid.

Bland idérörelserna återfinns tre kategorier av religiösa rörelser, nämligen för det första »grupp eller förening inom Svenska kyrkan« (EFS, Ansgarsförbundet, Kyrkans ungdom, Svenska kyrkans lekmanaförbund etc), för det andra »frikyrka« (de mer eller mindre etablerade inhemska frikyrkosamfundet), och för det tredje »annat religiöst samfund« (ortodoxa, islamiska, judiska församlingar, andra samfund) (se Petersson et al. 1989:108f; Häll 1994:243). Tabell 6 visar att idérörelserna är den minsta rörelsekategorin, både i termer av medlemskap och aktiva medlemskap. Frikyrkomedlemmarna utgör 3,2 procent, medlemmarna i någon grupp inom Svenska kyrkan 2,8 procent och medlemmarna inom något annat religiöst samfund 1,2 procent. Sammantaget utgör dessa medlemmar 7,2 procent av befolkningen inom åldersintervallet 16–80 år. Andelen aktiva medlemmar i dessa tre kategorier av idérörelser uppgår till 4,9 procent. År 1987 var motsvarande andelar 10 procent respektive 7,2 procent. Under årspe-

rioden 1987–1997 har således de religiösa rörelserna minskat, både vad gäller medlemmar (från 10,0 procent till 7,2 procent) och aktiva medlemmar (från 10,0 procent till 4,9 procent). De religiösa idérörelserna har med andra ord sett en påtaglig tillbakagång under den aktuella tioårsperioden. En sådan negativ utveckling har även drabbat merparten av de övriga rörelserna (Petersson et al. 1998:65).

I detta sammanhang är det emellertid mer adekvat att jämföra engagemanget i de religiösa rörelserna med engagemanget i de sekulära, icke-religiösa. Medlemskapen i de religiösa rörelserna uppgår till enbart en fjrtiondedel (2,4 procent) av alla medlemskap, medan de aktiva medlemskapen uppgår till en knapp tolfte del (8,1 procent) av samtliga aktiva medlemskap. De religiösa rörelserna utgör således en uppenbar minoritet i »Rörelsesverige«. En uppräknings av de 30 största rörelsetyperna visar att gruppen »frikyrkliga« kommer på 20:e plats, grupper inom Svenska kyrkan kommer på 22:a plats och att gruppen »annat religiöst samfund« kommer på 27:e plats när det gäller andelen medlemmar. De religiösa grupperna utgör med andra ord en mycket begränsad del av samtliga rörelser och föreningar. Samtidigt kan emellertid också noteras att de religiösa grupperna kännetecknas av en större andel aktiva medlemmar än vad som är genomsnittligt för de övriga grupperna. De religiösa rörelserna kännetecknas med andra ord av få men aktiva medlemmar.

För att få ett nytt jämförelsematerial till Sverigeräkningens 550 000 kyrkobesök har vi slutligen genomfört en ny undersökning av ett representativt befolkningsurval i åldern 3–99 år. Undersökningen som beskrivs i Fakta om Sverigeräkningen, s 287ff, avsåg aktiviteter samma veckoslut som Sverigeräkningen undersökte.

Vid telefonintervjuerna fick svarspersonerna (för barnens del deras föräldrar) besvara frågor om de under det aktuella veckoslutet hade deltagit i gudstjänst, om de hade deltagit i några andra aktiviteter och evenemang, och om de hade tittat på tv- eller lyssnat till radiogudstjänster. Uppgifterna om hur radio- och tv-gudstjänsternas publik förhåller sig till gudstjänstbesökarna redovisas i kapitlet Religion i radio och tv (s 219ff).

Inledningsvis kan det ha sitt intresse att notera att Sverigeräkningen och telefonundersökningen ger en förvånansvärt samstä-

mig bild av antalet kyrko- och gudstjänstbesök. I detta hänseende styrker undersökningarna varandra.

Tabell 7 redovisar vad telefonintervjuerna säger om antalet besök vid olika typer av evenemang och arrangerade aktiviteter. Tabellen visar att man utifrån intervjuundersökningen och med de reservationer om skillnader mellan besök och besökare som diskuteras i appendixdelen Fakta om Sverigeräkningen, s 287ff, kan skatta det sammanlagda antalet besök vid sådana evenemang till knappt 4 miljoner (3 796 200). Om man slår ut besöken över hela befolkningen skulle knappt varannan svensk ha deltagit i någon form av arrangerat möte eller sammankomst under det aktuella veckoslutet. Materialet visar vidare att ungefär två svenskar av fem (38,8 procent) hade besökt minst ett möte eller evenemang under det aktuella veckoslutet. Utan tillgång till adekvat jämförelsematerial kan man tycka att det är en hög andel. Även om stugsittarnas skara är betydande, förefaller den inte vara överväldigande stor, i varje fall inte under det aktuella veckoslutet.

Av det totala antalet besök utgör gudstjänstbesöken ca 13 procent, dvs en ungefärlig åttondel. Vart åttonde besök vid de olika typer av arrangemang som anordnas under ett veckoslut, inklusive nöjesevenemang som disco, nattklubb, danstillställning, bio, teater och musikföreställningar och inklusive idrottsevenemang skulle således vara ett gudstjänstbesök. Om man ser saken så kan man knappast säga att gudstjänstbesöken skulle vara en så marginell företeelse som diskussionerna om den långt gångna sekulariseringen kan antyda!

Om man därefter ser till den inbördes storleken hos de olika evenemangstyperna framgår att besök vid någon idrottstävling eller något sportevenemang är flest. Sådana besök uppgår till ca en miljon och utgör en ungefärlig fjärdedel av alla besök. Därefter kommer tre möteskategorier i ungefär samma storleksordning, nämligen 1) disco, nattklubb, danstillställning, 2) kyrkor och gudstjänster respektive 3) biobesök. Dessa tre kategorier ligger alla runt en halv miljon besök vardera. Därefter kommer marknader och hembygdsdagar, respektive någon teater-, konsert- eller musikföreställning. Dessa båda möteskategorier skulle enligt tabell 7 besökas av drygt 200 000 besökare vardera. Därefter kommer föreningsmöten med ca 100 000 deltagare. Man bör också notera att kategorin »Annan sammankomst

Tabell 7. Besök vid olika typer av organiserade aktiviteter.

Andel som har uppgivit att de har besökt olika evenemang, samt en skattning av det totala antalet besök (1 % ≈ 85 500 besök). Resultat från en intervjuundersökning september 1999 (n ≈ 1500, 3–99 år).

Besök vid:	Andel	Motsvarar antal besök
Idrottsevenemang	12,0 %	1 026 000
Disco, nattklubb, dans	6,4 %	547 200
Gudstjänst	5,7 %	487 350
Bio	4,9 %	418 950
Marknad, hembygdsdag, etc	2,7 %	230 850
Teater, konsert, musikföreställning	2,7 %	230 850
Utställning, mäsas, etc	1,8 %	153 900
Föreningsmöte	1,2 %	102 600
Bingo	0,8 %	68 400
Studiecirkel, föreläsning, etc	0,7 %	59 850
Politiskt möte	0,2 %	17 100
Möte för personlig, andlig utveckling	0,1 %	8 550
Annan sammankomst, kurs	5,2 %	444 600
Summa	44,4 %	3 796 200
Konfidensintervall	42,0 % -47,2 %	3 594 640 -4 031 950

eller kurs» är jämförelsevis stor. Det tyder på att frågelistan för de efterfrågade evenemangen inte upptog alla relevanta mötes- och evenemangskategorier.

Sammanfattningsvis kan man således konstatera att gudstjänstbesöken under det aktuella veckoslutet »bara« utgjorde en åttondel av samtliga besök. Resultatet ligger i linje med det förhållandet att sådant som har med religion att göra kom långt ned när det gällde intresse och subjektiv betydelse. Religion visade sig exempelvis vara mindre betydelsefull i människors liv än politik och kultur. Uppgifterna i tabell 7 visar i motsats härtill att det var betydligt fler som besökte gudstjänst än som deltog i politiska möten eller som besökte en musik-, konsert- eller teaterföreställning. Sådana jämförelser kan sägas antyda att det trots allt var oväntat många som besökte gudstjänster. Här är det dock viktigt att betona att intervjuundersökningen kartlade de besök som hade ägt rum under ett veckoslut, dvs den tid som av hävd anslås till gudstjänstbesök. Även om vardagsgudstjänster långtifrån är ovanliga kan man fråga om inte möten och arrange-

mang i sekulära sammanhang jämförelsevis oftare förläggs till veckodagar. Man kan med andra ord inte utesluta att jämförelserna mellan olika typer av besök hade blivit annorlunda om intervjuundersökningen hade gällt fler vardagar, alternativt en hel vecka.

Gudstjänstbesök – om det är möjligt

Göran Gustafsson pekade i artikeln »Svenska kyrkan 1999 och 1927« (s 75ff) på att många kyrkor och gudstjänstlokaler var stängda under det veckoslut som Sverigeräkningen genomfördes. Tillspetsat sade han att talet om de »tomma kyrkornas ödeland« kanske borde ersättas av beskrivningar av »de stängda kyrkornas ödeland«. Även om det fanns aldrig så goda anledningar till att många kyrkor var stängda, kan man fråga om besöksfrekvensen hade varit större om de faktiska möjligheterna att delta i gudstjänst hade varit bättre. Överfört till Sverigeräkningens resultat kan man med andra ord fråga om de sammanlagt 550 000 kyrkobesöken inte skulle ha varit fler om det under det aktuella veckoslutet hade anordnats fler gudstjänster och religiösa möten än som faktiskt var fallet, det vill säga 11 569 stycken. Eftersom flera av artiklarna i denna bok på olika sätt pekar på betydelsen av gudstjänstutbudet och de faktiska möjligheterna att delta i gudstjänst, kan det ha sitt intresse att redovisa några samlade analyser av denna faktor.

Under senare år har en rad religionssociologiska studier diskuterat vilken betydelse gudstjänstutbud och kyrklig mångfald har för medlemsanslutning och gudstjänstdeltagande. Diskussionen har förts mellan företrädare för det så kallade »äldre paradigmet« som hävdar att kyrklig mångfald och pluralism leder till sekularisering, sjunkande medlemstal och färre gudstjänstbesök, och talesmän för »det nya paradigmet« som hävdar motsatsen. En sammanfattning av denna diskussion har redovisats av Göran Gustafsson i volymen »Perspektiv på Svenska kyrkans statistik 1993«, *Tro och Tanke* 1994:9 (Gustafsson 1994).

Förespråkare för det äldre paradigmet hävdar att religiös pluralism splittrar upp och underminerar den sociala gemenskap som kyrkor och samfund bygger på, och att pluralismen därigenom leder till sekularisering. Kyrklig enhetlighet och gemenskap betraktas som en grundläggande förutsättning för samfällt deltagande i kyrkornas verksamhet, »attributing to them the ability to sustain an unchallen-

ged, taken for granted sacred canopy» (Stark & McCann 1993). När en social gemenskap däremot splittras upp på flera olika kyrkor med olika inriktningar och trosprofiler, skulle de alla förlora i trovärdighet, och deltagandet i deras verksamhet minska. Om man vill använda en teknisk terminologi kan man säga att kyrklig mångfald antas underminera den sk plausibilitetsstruktur (sociala gemenskap) som utgör ett nödvändigt fundament för en allmänt delad religiös verklighetstolkning.

Det nya paradigmet utgår från vad som brukar benämnas »rational choice teori«, ett omstritt perspektiv inom både allmän sociologi och religionssociologi. Den svenske sociologen Peter Hedström (citerat efter Gustafsson 1994:30) förklarar oenigheten på följande sätt:

The controversial role of rational choice theory stems from the fact that it differs in several important respects from much of sociological theorizing both in terms of the main explanatory factors being used and in the mode of theorizing.

Rational choice theory usually assumes that variations in individual behavior are explained by differences in the opportunity structures actors face, rather than by the internal 'makeup' of the actors. In sharp contrast to this, sociological theorizing traditionally has focused on between-individual variations in norms, values, and cultural orientations, i.e. on precisely the factors consciously ignored by most rational choice theorists.

Den »opportunity structure« eller »möjlighetsstruktur« som det nya paradigmet intresserar sig för gäller graden av reglering, konkurrens, monopol och pluralism hos den kyrkliga kontexten. Ju mer reglerad den kyrkliga sektorn är, ju mindre konkurrens som föreligger mellan kyrkor och samfund, ju mer av kyrkliga »monopol«, och ju mindre pluralism bland kyrkor och samfund, desto lägre antas deltagandet i deras verksamhet vara (Olson 1999: 151f). Frånvaro av kyrkliga monopol, avreglering av den religiösa sfären, större mångfald bland kyrkor och samfund och större konkurrens mellan dem antas således leda till ökade besöks- och medlemstal, inte sjunkande. I detta avsnitt kommer jag enbart att diskutera en aspekt av dessa faktorer, nämligen graden av pluralism i gudstjänstutbudet. Jag bort-

ser med andra ord från de övriga faktorerna och nöjer mig med att parentetiskt nämna att företrädare för det nya paradigmet har sökt förklara den låga kyrksamheten i de nordiska länderna med hänvisning till de nordiska nationalkyrkornas dominerande monopsituation.

En utgångspunkt för det nya paradigmet är att lokala församlingar och religiösa organisationer är hänvisade till att rekrytera bland samma människor och att de därför skulle »konkurrera« om samma besökare eller medlemmar. Denna konkurrens skulle i sin tur leda till att kyrkorna och samfunden på olika sätt försöker göra sina verksamheter mer attraktiva, något som i sin tur skulle leda till att fler kommer att delta i dem. Enligt mitt sätt att se kan man diskutera frågan från en delvis annan utgångspunkt. Oavsett om kyrkorna och samfunden skulle »konkurrera« eller ej, och bortsett från om de skulle sträva efter att förbättra sitt verksamhetsutbud eller inte, ligger det nära till hands att anta att större mångfald bland de kyrkliga verksamhetsformerna ökar sannolikheten för att de enskilda individerna skall finna sådana verksamhetsformer som motsvarar deras individuella önskemål och behov. Och när man har lättare att finna verksamhetsformer som motsvarar ens individuella önskemål bör deltagandet i kyrkornas och samfundens verksamhet öka. Grundtanken skulle således vara att större mångfald bland kyrkor och samfund innebär ett mer varierat verksamhetsutbud, som bättre tillgodoser de potentiella deltagarnas skilda önskemål och förväntningar, och därmed ökar deras benägenhet att delta i de olika verksamheterna. Frågan om vilka faktorer det är som leder fram till ett sådant mer varierat gudstjänstutbud lämnar jag däremot öppen i denna artikel.

Att större mångfald i kyrkornas verksamhetsutbud skulle leda till att fler deltar i deras verksamhet förutsätter som redan nämnts att individernas önskemål på den kyrkliga verksamheten verkligen skiljer sig åt. Ju mer människor skiljer sig åt när det gäller sina religiösa preferenser, desto större är sannolikheten för att ett mer varierat utbud kommer att leda till ökat kyrkligt deltagande. En grundläggande form av de värderingsförändringar som genomsyrar dagens västerländska samhälle brukar beskrivas i termer av värdefragmentering. »Som en följd av det ökade antalet valmöjligheter och där-

med förknippade individuella val, kommer värdesystemen på den individuella nivån att bli mindre likartade. När fler individer väljer från en större mängd valalternativ ökar sannolikheten för att de skall välja olika» (Halman & Pettersson 1995:17). Man kan med andra ord anta att det sen- eller postmoderna samhället blir alltmer mångskiftande i fråga om religiösa önskemål och preferenser. Hypotesen om att ökad mångfald bland kyrkor och samfund skulle leda till ökat kyrkligt deltagande skulle därmed i första hand gälla nutida förhållanden. Däremot bör den ha mindre fog för sig i traditionella kontexter, där religiösa preferenser och önskemål skulle vara mer enhetliga. Att ökad mångfald bland dagens kyrkor och samfund skulle öka kyrksamheten, innebär således inte att detsamma också skulle gälla vid tiden för deras framväxt (jfr Martling 1961), dvs under en tid då värdefragmenteringen av allt att döma var betydligt mindre.

Inom religionssociologin är man emellertid långt ifrån överens om att kyrklig mångfald och ett mer varierat gudstjänstutbud skulle öka gudstjänstdeltagandet. Olika studier har visat olika resultat. En forskningsöversikt (Olson 1999, 2000) konstaterar att resultaten inte är så positiva för det nya paradigmet som man först antog. I flera fall har fördjupade analyser visat att de första positiva resultaten inte har stått sig efter noggranna kontroller. Sådana kontroller har visat att »most contemporary ... u.s. data reveal a negative association between religious pluralism and church membership« (Olson 1999:149). Kyrklig mångfald och pluralism skulle med andra ord vara förenad med lägre nivåer på det kyrkliga deltagandet, tvärt emot vad det »nya paradigmet« förutspår.

För svenskt vidkommande har emellertid flera studier visat att kyrksamheten är större ju mer pluralistisk den kyrkliga situationen är. Belägg för motsatsen har veterligen inte presenterats. För frikyrkornas del har jag således tillsammans med professor Eva Hamberg, Lund, visat att kommuner som har den mest pluralistiska frikyrko-sektorn också visar den högsta andelen frikyrkomedlemmar (Hamberg & Pettersson 1994). Vi har också kunnat visa att medlemsutvecklingen för frikyrkornas del under perioden 1985–1995 var mest positiv i de kommuner där den frikyrkliga mångfalden hade ökat mest under föregående tioårsperiod (Pettersson & Hamberg 1997). För Svenska kyrkans del har vi visat att pastorat som har det

mest omfattande och varierade gudstjänstutbudet också har det högsta gudstjänstdeltagandet (Hamberg & Pettersson 1994). Vi har också visat att pastorat som har utvecklat sitt gudstjänstutbud så att det blev mer omfattande och mer varierat, hade en mer positiv utveckling av sitt gudstjänstdeltagande än pastorat som inte utvecklat sitt gudstjänstutbud på sådant sätt (Hamberg & Pettersson 1997).

För Sveriges del tycks således antagandet om ett positivt samband mellan kyrklig pluralism och kyrkligt deltagande ha fog för sig. Det är emellertid viktigt att betona att jämförelsevis stora skillnader i graden av kyrklig mångfald har visat sig vara förbundna med jämförelsevis små skillnader i kyrkligt deltagande. Graden av kyrklig och frikyrklig mångfald har därför knappast så avgörande betydelse som de mest positiva förespråkarna för det nya paradigmet antar, i varje fall inte när det gäller svenska förhållanden. För att förklara variationerna i den kyrkliga sedens styrka behövs med andra ord en rad olika faktorer, där graden av kyrklig mångfald och pluralism enbart är en faktor bland flera. Man bör dessutom notera att de svenska resultat som beskrevs ovan har beräknats utifrån besöks- och medlemsfrekvenser i form av årsmedelvärden. Det är långtifrån säkert att uppgifter som avser ett enskilt veckoslut skulle visa samma bild som årliga genomsnitt. Mot den bakgrunden är det intressant att utröna vad materialet från Sverigeräkningen har att säga om sambandet mellan verksamhetsutbud och gudstjänstbesök. Materialet är också intressant därför att det tillåter en ny typ av analyser av gudstjänstutbudet som vi inte har kunnat genomföra tidigare. Vid de tidigare analyserna har vi på grund av bristande data inte kunnat analysera betydelsen av det gudstjänstutbud som föreligger inom frikyrkosektorn. Materialet från Sverigeräkningen möjliggör sådana analyser.

De analyser som redovisas nedan avser enbart besök vid huvudgudstjänster, andra gudstjänster samt musikgudstjänster. Jag har således valt att bortse från Sverigeräkningens uppgifter om besök vid kyrkliga handlingar respektive andra verksamheter än gudstjänster. Anledningen är att de två sistnämnda kategorierna är mindre intressanta i det utbudsteoretiska perspektivet. Deltagandet i de kyrkliga handlingarna bestäms i stor utsträckning av faktorer som ligger utanför kyrkornas och samfundens direkta inflytande, till exempel den demografiska strukturen bland medlemmarna. När det gäller kate-

gorin »övrig verksamhet« är det dels i många fall svårt att avgöra vilken typ av verksamhet som avses, dels sannolikt i flera fall fråga om olika slags »sekulära« aktiviteter som inte berörs av det utbudsteoretiska perspektivet. Av sådana skäl kommer analyserna av gudstjänstutbud och gudstjänstdeltagande enbart att beakta utbud av och besök vid huvudgudstjänster, andra gudstjänster och musikgudstjänster.

De analyser som redovisas nedan gäller vidare två olika grupper av kyrkor och samfund, nämligen dels samtliga grupper av kyrkor, samfund och religiösa rörelser som ingick i Sverigeräkningen, dels enbart de kyrkor och samfund som tillhör den kristna sfären. Den sistnämnda gruppen omfattar således inte de grupper och rörelser som var judiska, islamiska, hinduiska, buddhistiska. Gruppen omfattar heller inte grupperna Bahá'í, Jesu Kristi kyrka av Sista dagars heliga (mormonerna), Jehovas vittnen eller s k nyreligiösa grupper.

När det gäller graden av pluralism i gudstjänstutbudet har jag vidare valt att arbeta med två olika beräkningsmetoder. För det första har jag beräknat ett mått för graden av pluralism i gudstjänstutbudet i sträng mening. Mättet, som är baserat på ett så kallat Herfindahl-index, bygger på hur koncentrerade gudstjänsterna inom en given kommun är till ett fåtal kyrkor och samfund. Ju mer koncentrerat gudstjänstutbud, desto mindre pluralism i gudstjänstlivet. Den andra beräkningsmetoden för att fastställa graden av pluralism i gudstjänstutbudet utgår helt enkelt från hur koncentrerade gudstjänstbesöken är till ett mindre antal kyrkor och församlingar. Eftersom det i andra datamängder endast undantagsvis finns uppgifter om antalet gudstjänster är detta den vanligaste metoden att beräkna graden av kyrklig pluralism. Parentetiskt kan nämnas att jag vid båda typerna av beräkningar har valt att bortse från ett mindre antal kommuner, där Sverigeräkningens uppgifter om gudstjänstutbud och gudstjänstbesök är osäkra eller uttryck för utpräglade tillfälligheter.

I tabell 8 har jag delat in kommunerna i tre klasser, nämligen de med lägst grad av pluralism i gudstjänstutbudet, de med medelstark pluralism och de med störst pluralism i gudstjänstutbudet. Klassindelningen har gjorts så att det skall bli lika många kommuner i varje klass. För dessa tre klasser har jag därefter beräknat ett medelvärde för respektive kommuners besöksfrekvens (det totala antalet gudstjänstbesök dividerat med befolkningsstorleken). Tabell 8 redovisar

Genomsnittlig andel gudstjänstbesök vid:	Samtliga typer av religiösa kyrkor och samfund	Enbart kristna kyrkor och samfund
Grad av pluralism vid gudstjänstutbud		
Låg	3,79 % (3,60 %)	3,81 % (3,70 %)
Medel	4,57 % (4,65 %)	4,84 % (4,69 %)
Hög	6,44 % (6,56 %)	5,87 % (6,13 %)
Alla	4,93 %	4,88 %
vid gudstjänstbesök		
Låg	3,86 % (3,54 %)	3,65 % (3,36 %)
Medel	5,15 % (5,12 %)	4,65 % (4,78 %)
Hög	5,77 % (6,11 %)	6,31 % (6,47 %)
Alla	4,93 %	4,88 %

Tabell 8. Medelvärden för andel gudstjänstbesök i tre grupper av kommuner med olika grad av pluralism i gudstjänstutbudet. Resultat från Sverigeräkningen. Värden inom parentes har beräknats efter kontroll för kommunernas regionala belägenhet och socio-ekonomiska struktur (se text).

också vilken genomsnittlig besöksfrekvens dessa tre grupper av kommuner skulle ha om man tog hänsyn till skillnaderna dem emellan när det gäller befolkningsstorlek, tätortsgrad, befolkningens ålders-, inkomst- och utbildningsstruktur, belägenhet inom endera av tre av de sex kyrkogeografiska regioner som Göran Gustafsson har redovisat, samt graden av befolkningstillväxt genom in- och utflyttning. Dessa värden har beräknats genom så kallade MCA-analyser.

Resultaten i tabell 8 visar att den genomsnittliga besöksfrekvensen är störst bland de kommuner som har det mest pluralistiska gudstjänstlivet. Oavsett om man utgår från graden av pluralism i gudstjänstutbudet eller från graden av pluralism i gudstjänstdeltagandet är den relativa andelen gudstjänstbesök störst i de kommuner som har den högsta graden av pluralism. Tendensen kvarstår efter kontroll för kommunernas varierande socio-ekonomiska och kyrkogeografiska struktur. Där möjligheterna till ett varierat gudstjänstdeltagande är störst är också den genomsnittliga besöksfrekvensen högst. De skillnader som framkommer härvidlag är statistiskt säkerställda ($p < 0,001$). Det gäller oavsett om man analyserar samtliga kyrkor och samfund, eller enbart de som tillhör den kristna sfären. De positiva samband som tidigare studier har visat mellan

medlemskap och gudstjänstdeltagande å ena sidan och graden av pluralism i den kyrkliga verksamheten å den andra, visar sig med andra ord också vid analyser av Sverigeräkningens resultat. Sambandet skulle med andra ord vara oberoende av om man analyserar årsvisa genomsnitt eller om man analyserar förhållanden under ett enskilt veckoslut. Sambandet tycks också vara oberoende av om man utgår från graden av pluralism i medlems- eller besökstal, eller graden av pluralism i gudstjänstutbudet i en mer egentlig mening.

Det kan kanske ha intresse att något mer i detalj beskriva de tre grupperna av kommuner med olika grad av pluralism i gudstjänstutbudet. Om man ser till samtliga kyrkor, samfund och rörelser som medverkade i Sverigeräkningen återfinns bland kommunerna med den högsta graden av pluralism exempelvis Botkyrka med en besöksfrekvens om 6,4 procent, Flen (6,4 procent), Alingsås (10,9 procent), Mariestad (8,1 procent) och Hedemora (4,7 procent). Bland kommunerna med den lägsta graden av pluralism återfinns exempelvis Värmdö (1,2 procent) Nynäshamn (1,6 procent), Finspång (1,1 procent) och Kungälv (1,5 procent). Exemplet antyder att graden av pluralism i gudstjänstutbudet inte uppvisar något entydigt samband med de sex kyrkogeografiska regioner som Göran Gustafsson redovisar i sin artikel om den svenska kyrkogeografin (s 183ff). Botkyrka och Hedemora som båda visar jämförelsevis hög grad av pluralism ligger inom det centrala respektive norra svagområdet, medan Finspång och Kungälv som ligger inom det sydöstra respektive sydvästra styrkeområdet visar betydligt lägre pluralism. Man kan vidare konstatera att uppemot hälften av kommunerna i det centrala svagområdet har den högsta graden av pluralism i gudstjänstutbudet, medan en dryg fjärdedel av kommunerna i det sydvästra respektive sydöstra styrkeområdet har den lägsta graden. Sådana uppgifter visar att besöksfrekvensen i de sex kyrkogeografiska regionerna långtifrån kan förklaras av att regionerna skulle ha olika gudstjänstutbud. Så kallade MCA-analyser visar att det låga gudstjänstdeltagandet i centrala svagområdet skulle vara ännu lägre om kommunerna där inte samtidigt visade en jämförelsevis hög grad av pluralism i gudstjänstutbudet (2,8 procent i stället för nuvarande 3,2 procent). Omvänt skulle det låga gudstjänstdeltagandet i det södra svagområdet vara högre (4,8 procent i stället för nuvarande 3,8 procent) om kom-

munerna inom denna region inte visade så jämförelsevis svag pluralism i gudstjänstutbudet. De regioner som bildas av kommuner med olika grad av pluralism i gudstjänstutbudet sammanfaller med andra ord långt ifrån med de regioner som bildas av kommuner med olika grad av gudstjänstdeltagande. Förhållandet visar att graden av pluralism i gudstjänstutbudet enbart är en av en rad olika faktorer som har betydelse för besöksfrekvensen. Det utesluter naturligtvis inte att faktorn är intressant, både teoretiskt och praktiskt. När det gäller praktiska aspekter kan man exempelvis peka på att gudstjänstlivets utformning till skillnad från många av de övriga faktorerna ligger inom kyrkornas och samfundens egen beslutsfär och därigenom är en faktor som kyrkor och samfund själva kan påverka.

Sammanfattningsvis har således gudstjänstdeltagandet visat sig sammanhänga med vilka möjligheter som föreligger till ett varierat gudstjänstliv. Kommuner med det mest varierade gudstjänstutbudet visade den genomsnittligt högsta besöksfrekvensen; kommuner med det minst varierade visade den genomsnittligt lägsta frekvensen. I ett tidigare avsnitt av artikeln framhöll jag att man i en viss mening, trots alla uppgifter om den långt gångna sekulariseringen, ändå kunde säga att det var oväntat många som besökte gudstjänster. Att de 550 000 kyrkobesöken således inte visade sig vara färre i jämförelse med besöken till andra typer av arrangemang och aktiviteter, skulle med andra ord kunna förklaras av att de faktiska möjligheterna att delta i gudstjänst och andra religiösa möten kanske är bättre utvecklade än de är inom andra områden av socialt och kulturellt liv. Iakttagelsen av en eventuell utveckling mot »de stängda kyrkornas ödeland« blir mot denna bakgrund än mer relevant. En sådan utveckling skulle ju innebära att gudstjänstutbudet blir mer begränsat och att kyrkor och samfund därigenom skulle försvaga en faktor som bidrar till att behålla gudstjänstbesöken på en inte alltför låg nivå.

